

Cayanci
Kîraci kîa Mbere
Îbuku rîa Mûrutwa

ISBN: 9966-00-214-6
Published by
BTL (E.A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya

Science
in Tharaka Language

CAYANCI

**ÎBUKU RÎA MÛRUTWA RÎA KÎRACI
KÎA BIÎRÎ**

Standard

2

Pupil's Book

Science
in Tharaka Language

Written by: Tharaka MTE Writers panel
Technical Assistant: Susan Nyaga
Compiled by: Tharaka MTE staff
Edited by: Joseph Mbijiwe & Patrick Kanampiu
Illustrated by: Mûkabi Mati, Joseck Mutethia,
Joseph Mbijiwe & Mûtîria Cingau
Cover designer: P.N. Kanampiû
Layout Assistant: Janet Sweet

First Edition, 2012
ISBN: 9966-00-214-6

Published by
Bible Translation & Literacy (E.A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya
© BTL, 2012

Funded by:

4. Gaigĩra kabogici kara karĩ na yiiga igũrũ ya tũmĩtĩ.
5. Ingiritia kabogici karĩ igũrũ ya tũmĩtĩ kuuma mũthia ũmwe wa meetha kũthi ũra gũngĩ.

I rĩ kabogici gakwingirita na mpwĩ?
Twingiriti i tũtethagĩria kũũthia wĩra.

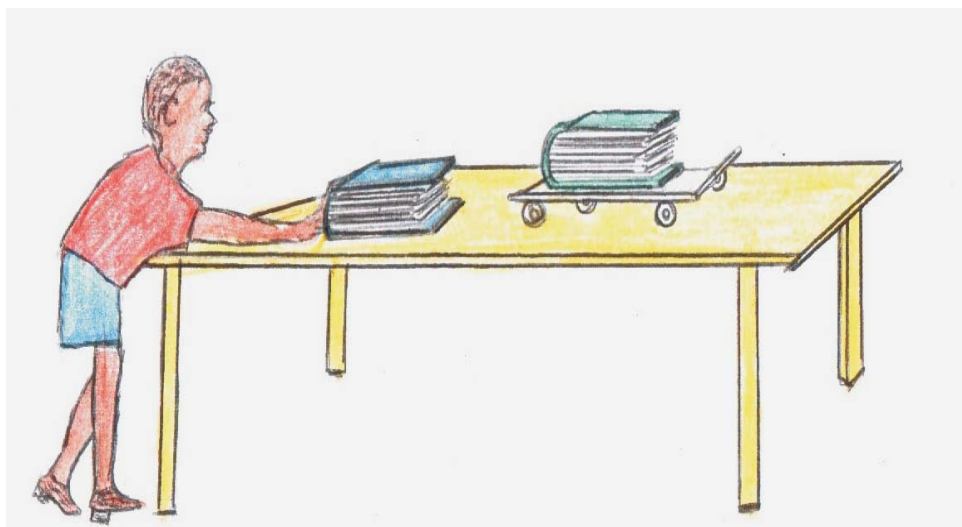
Biũria

1. I twinto tũrĩkũ tũũmba gũtũmĩrwa ta twingiriti?

- i) _____
- ii) _____
- iii) _____

2. I nthigũ ĩ kari ata yingiritaga bwega?

3. Tũtũmagĩra _____ na _____
kũũthia wĩra.

1. Mûrutwa ûyû arîtindîka ibuku igûrû rîa metha rîtarî na twingiriti.
2. Agacooka atiindîke ibuku riru rîngî rîrî igûrû ya twingiriti.

I bûrîkû bûûthû?

I gûtûmîra twingiriti kwingiritia gîntû kana i gûtindîka gîntû utari na kaingiriti?

Twingiriti i tûtethagîria kûûthia wîra.

Ngûgî ya kûruta

1. Thûkia yiiga rîgana nkuundi ciîrî wîkîre kabogiciini.
2. Tûgîria kabogici igûrû ya meetha na ûtindîke gatarî na kaingiriti.
3. Thûkia tûmîtî twa kîthiûrûûrî waigîre methaani.

PREFACE

This Standard 2 Science Pupil's Book is written in accordance with the Standard Two Syllabus by the Kenya Institute of Education (KIE). The Book is divided into 11 units. Each unit deals with a major topic. These 11 main topics that this book covers are: **Human Body, Body Health, Plants, Weather Changes, Animals, Water, Soil, Food, Energy - Light & Sound, States of Matter** and **Making Work Easier**. The topics are divided into sub-topics and the various topics are further sub-divided into lessons.

This book was written to help teachers in Tharaka lower primary schools in teaching Science using Kîitharaka as a medium of instruction. This is in line with requirement of the Ministry of Education that pupils in lower primary schools learn in the language of the catchment area.

This book and others in this series are culturally relevant to Tharaka children. They are not only written in Kîitharaka but they use examples familiar to Tharaka children.

This is the pupil's book. There is a teacher's guide that has instructions to the teacher on how to disseminate the contents of this pupil's book to the learners.

I would like to appreciate and acknowledge the contribution by various partners in developing this book and others in Kîitharaka series. Among these are the Tharaka MTE Writers Panel, comprising:

Education Officers - Mr. Joseph Mwenda, Mr. Alex Kanampiu, Mrs. Ann Kieria, Mr. Peter K. Muchiri and Mr. Onesmus Mitambo;

Primary School Teachers - Mr. Mûthengi Gaichu, Mr. Isaiah Gwatia, Mrs. Grace Ngoci, Mr. Isaiah Rubane, Mr. Gerald Murithi, Mr. Simon Kithiriki, Mr. Moses Kirimi, Mrs. Eunice Mayira, Ms. Tabitha Munda, Mrs. Esther Karauki, Mr. Ginson Miriti Mrs. Jennifer Makia, Mr. Delfino M. Mwaria, Mr. Zaverio M. Rugia and Mr. Stephen K. Murea;

BTL Tharaka staff, Tharaka South and Tharaka North District Education Officials, our funding partners, Bible Translation & Literacy (E.A.) and our other various partners.

I most sincerely thank all those who took part and gave all manner of support in the development of this book.

God bless you all,

Onesmus Kamwara

BTL Tharaka Project Leader

KÎMENYITHIA

Îbuku rîrî rîa Cayanci rîa Kîraci Kîa Biîrî rîandîkîitwe rîkîthiingatagîîra sîrabasi ya Kîraci kîa Biîrî ya Kenya Institute of Education (KIE). Rîgaûkanîitue icuncî îkûmi na kîmwe. Na wa kîra gîcuncî kîrî na kîthoomo gîakîo. Ithoomo bira birî îbukuuni rîrî i: *Mwîrî wa Muntû, Ûgima bwa Mwîrî, Imera na Mîî, Mûgarûkîre wa Ntugû, Nyamû, Rûûyî, Mûthetu, Irio, Inya, Mûkarîre wa Into* na *Kûûthia Ngûgî*. Ithoomo bibi ibigaûkanîitue biauma reeconî inyiingî.

Îbuku rîrî rîandîkirwe rîa gûteetheeria aarimû ba iraci bia mwambîîrio bia cukuru cia Tharaka kûrutana bagîtûmagîra rwaria rwa Kîitharaka. Ûgu i kûiingana na watho bwa rwong'i rwa Kîthoomo atî aana ba iraci bia mwambîîrio bibatîîrua birutanwa na rwaria rûra rwaragua n'antû ba bantû agu cukuru îrî.

Îbuku rîrî na mara mangî marî mûbangooni ûyû ma Kîitharaka maandîkîitwe bûra mwana wa Tharaka aûmba kûmeereba bwega mûno. Maandîkîitwe na rwaria rwa Kîitharaka na magîtûmagîra ngerekano cia mantû mara antû ba Tharaka bamenyanîrîtie namo.

Rîrî n'îbuku rîa mûrutwa. Kûrî na îbuku rîa mwarimû rîra rîrî na mataaro kîrî mwarimû ma kûmwonia bûra aûmba kûrutana mantû mara marî îbukuuni rîrî.

Ingûcookia nkaatho kîrî antû bara bateetheereetie kwandîka îbuku rîrî na Mabuku mara mangî ma mûbango ûyû wa Kîitharaka. Nabo i bo Gîkundi kîa aandîki ba Kîitharaka, nabo n'amwe na:

anene ba kîthoomo - Mr. Joseph Mwenda, Mr. Alex Kanampiu Mrs. Ann Kieria, Mr. Peter K. Muchiri na Mr. Onesmus Mitambo;

aarimû - Mr. Muthengi Gaichu, Mr. Isaiah Gwatia, Mrs. Grace Ngoci, Mr. Isaiah Rubane, Mr. Gerald Murithi, Mr. Simon Kithiriki, Mr. Moses Kirimi, Mrs. Eunice Mayira, Ms. Tabitha Munda, Mrs. Esther Karauki, Mr. Ginson Miriti, Mrs. Jennifer Makia na Mr. Delfino M. Mwaria, Mr. Zaverio M. Rugia na Mr. Stephen K. Murea;

aruti ngûgî ba BTL Tharaka, anene ba kîthoomo ndeeni ya dicitirîti ya Tharaka ya neegûrû na ya naiti, antû bara bateethagîîria na mbia, BTL na bangî baingî. Ingûcookeria antû bonthe bara bateetheereetie na njîra mwanya mwanya, wandikî bwa îbuku rîrî nkaatho inyiingî mûno.

Ngai abûthaarime bwinthe,

Onesmus Kamwara
BTL Tharaka Project Leader

Î kathandûkû karîkû gagûtindîkîka bwega?

Î karîkû gatagûtindîkîka na mpwî?

Î nthigû îrîkû igûtûma kathandûkû gatindîkîka na mpwi?

Nthigû cia kîthiûrûûrî i cio ikûthiûrûûka na mpwî.

Biûria

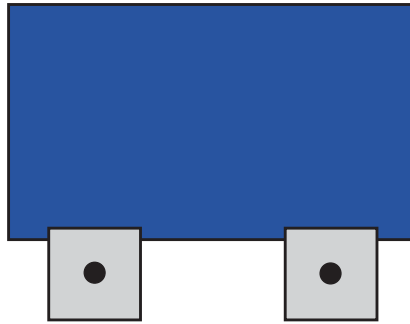
Coora kathandûkû kara karî na nthigû îra îkûthiûrûûka bwega.

B. Gûtûmîra twingiriti kûûthia wîra

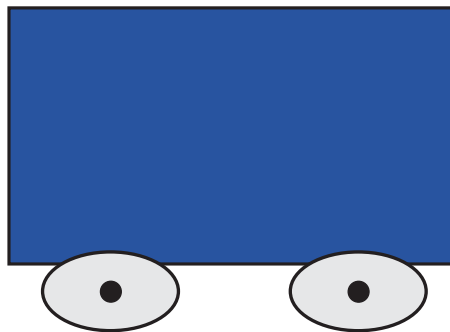
Twingiriti i tûtûmagîrwa kûûthia wîra.

Mîthemba ya twingiriti:

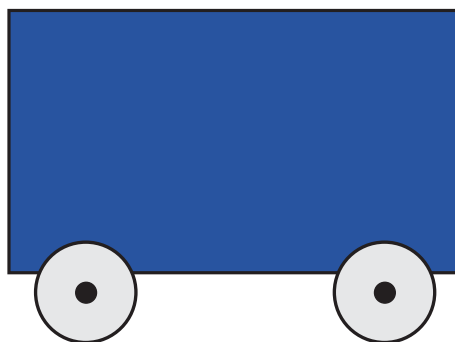
- (i) Karamu ka mata
- (ii) Micako ya mpempe
- (iii) Mibwaa
- (iv) Tûmîtî twa kîthiûrûûrî

nthigû cia nteere inya iganeene

nthigû ikari ta îkome

nthigû cia kithiûrûûrî

Ingiritia wa kîra kathandûkû kagiita mwanya mwanya.

FOREWORD

For the last ten years Bible Translation and Literacy (BTL) has partnered with the Government of Kenya in implementing Mother Tongue Education (MTE) in schools among the Tharaka community.

This Standard 2 Science pupil's book in Kĩtharaka was developed by teachers, education officials from the Tharaka programme area and BTL staff and Consultants. Earlier, before the production of the books in this series, BTL worked with the community whose language was previously unwritten to develop and produce a functionally and acceptable orthography (writing system).

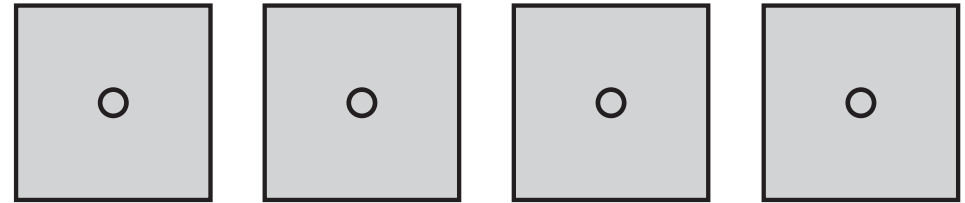
It is my hope that this book will lay a strong foundation to enable Tharaka children to learn science. It is my desire to see that these books will become a stepping stone to the greater success and performance in the children's future learning process. The use of Mother Tongue in teaching and learning in schools has proved to enable learners to easily take their first steps in learning how to read, write and interact meaningfully with the physical world.

I believe that good quality learning is not only aimed at enabling the learners to be competent, productive and successful in their exams; but also at encouraging diversity and developing a generation of citizens who are proud of and well rooted in their cultural and traditional heritage.

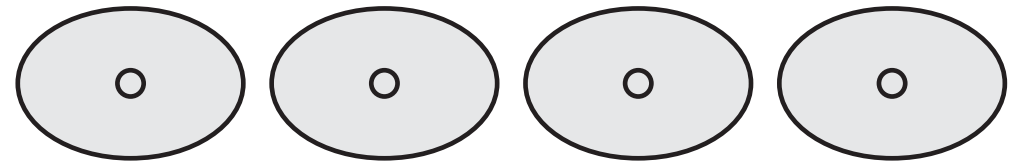
I recognize and applaud the healthy partnerships that BTL has had with the Ministry of Education as represented by the Education Officials and the teachers. On behalf of BTL, I take this opportunity to thank all our partners for having tirelessly and selflessly contributed to the development, editing and production of this student book. I hope this contribution will go along way to improve the quality of life through cultural and socio-economic development.

Rev. Peter Munguti
General Secretary,
Bible Translation and Literacy (BTL)
February 2012

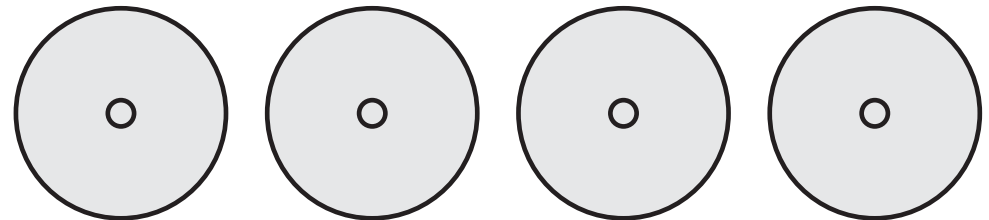
2. Giita nthigû inya cia nteere inya iganeene

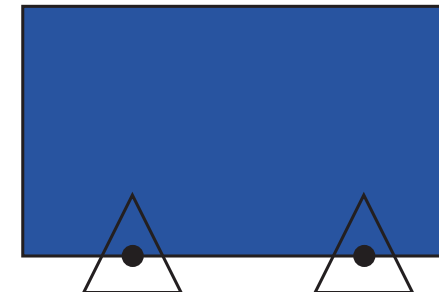
3. Giita nthigû inya ikari ta îkome

4. Giita nthigû inya cia kîthiûrûûrî

5. Îkîra nthigû karwambooni kara kaburithîitue
kathandûkûûni ta ûgû

GÎCUNCÎ GÎA ÎKÛMI NA KÎMWE

KÎONGO GIA KÎTHOOMO: Kûûthia wîra

Kwambîria

Gwîra ira mbûmo tûrutaga nwa ciûthue.

Njîra cia kûûthia wîra n'inyingî.

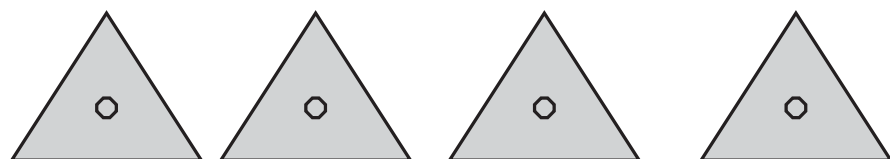
Kîrî kîthoomo gîkî, tûkathooma kûûthia wîra na njîra ya gûtûmîra nthigû na twingiriti.

A. Kûrûtha na gûtûmîra nthigû cia mîthemba mwanya mwanya

Nthigû itûmagîrwa kwingiritia baicikiri, wiribarû, nkaarî, na nkaarî ya ng'ombe.

Ngûgî ya kûruta

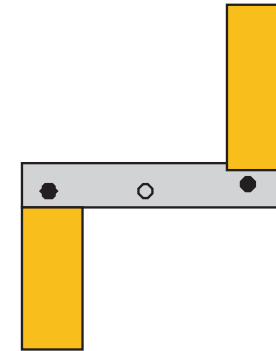
1. Giita nthigû inya cia nteere ithatû

MARA MARÎ KU

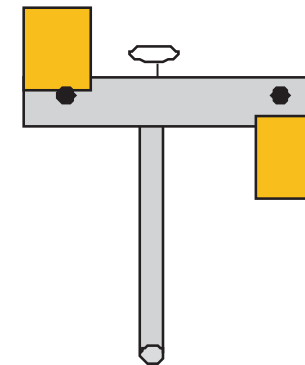
GÎCUNCÎ KÎA MBERE: Mwîrî wa muntû	1
GÎCUNCÎ KÎA BIÎRÎ: Ûgima bwa mwîrî.....	6
GÎCUNCÎ KÎA BITHATÛ: Imera na mîtî.....	9
GÎCUNCÎ KÎA BINA: Mîgarûkîre ya ntugû.....	13
GÎCUNCÎ KÎA BITAANO: Nyamû.....	16
GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ: Rûûyî	21
GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA: Mûthetu	23
GÎCUNCÎ KÎA BINAANA: Irio.....	25
GÎCUNCÎ GÎA KEENDA: Inya	30
GÎCUNCÎ GÎA ÎKÛMI: Mîkarîre ya into	35
GÎCUNCÎ GÎA ÎKÛMI NA KÎMWE: Kûûthia Ngûgî	42

3. Ringîra karataati kamwe mbarî îmwê ya kabaaû na kara kangî mbarî îra yîingî îndî tûkûrûkeene

Tûrataati tûringîrîtwe kabaaûni

4. Gwatithania na kamware gaku gatarî rûmaanta ta ûgû

5. Îthi bantû aceengûku atarî na kîthaka

6. Thiûrûûkia kabîrîbîrî gaku

Ngûgî ya kûruta

Ringa mbica ya kabîrîbîrî îbukuuni.

Biûria

1. Ruuo rûkûthi rwîtagwa _____.
2. Nguo ciûmaga na mpwî rîra kûrî na _____ na riûa.
3. Gweta maumithio maîrî ma ruuo rûkûthi.
a. _____, b. _____

C: Kûrûtha na kûburûûkia kabîrîbîrî

1. Caa mware na ûcuatûre ûûgû

kamûti ka mwaare

kabaaû ka mware

2. Giita tûrataati twîrî tûganeene

karataati

karataati

GÎCUNCÎ KÎA MBERE: Mwîrî wa muntû

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Tûmenyi twa mwîrî

Kwambîiria

Mwîrî ûrî tûcuncî tûra tûteethagîiria kumenya mantû mara magûkarîka ndeni na ome ya u.

A. Tûcuncî tûra tûteethagîiria mwîrî kûmenya mantû

Nyiûrû

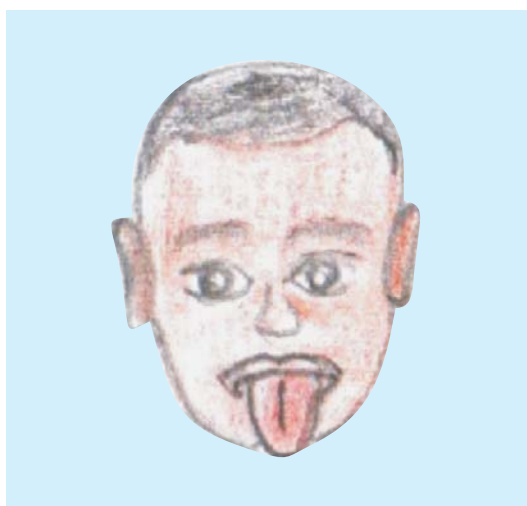
Îno i nyiûrû

Nyiûrû I gacuncî kamwe ka mwîrî.
Tûgatûmagîra kûnunkîra gîintû na kûbeebea.

Riitho

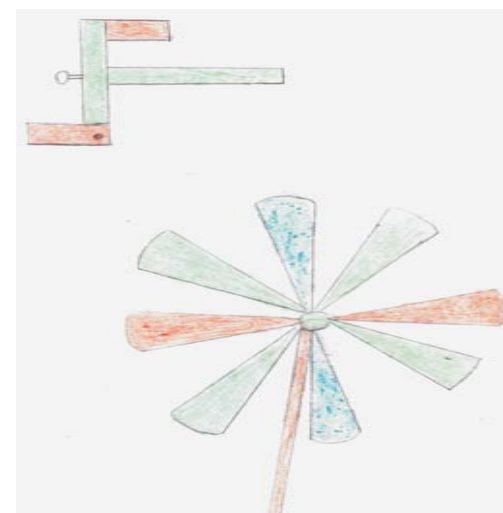
Riitho i gacuncî kamwe ka mwîrî.
Gatûteethagîiria kwona gîintû.

Rûrîme

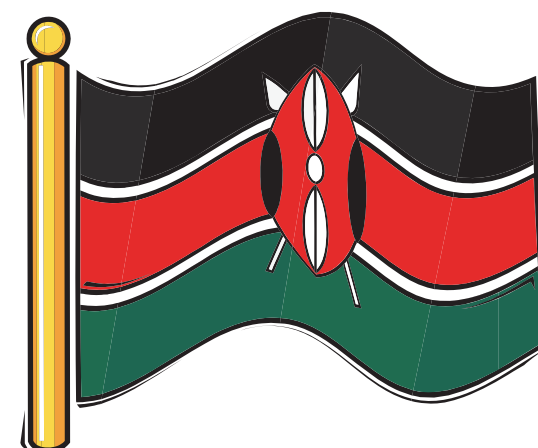
Rûrîme i gacuncî Kamwe ka mwîrî.
Gatûteethagîiria gûcama gîintû.

5. Kûthiûrûûkia tûbîrîbîrî na kûthiûrûûkia kîthii kîa ruuo

Ruuo i rûtethagîiria tûbîrîbîrî ta tût kûthiûrûûka

6. Kûbatabatia bendeera

Bendeera îno n'îkûbatabatua i ruuo

3. Kwera irio

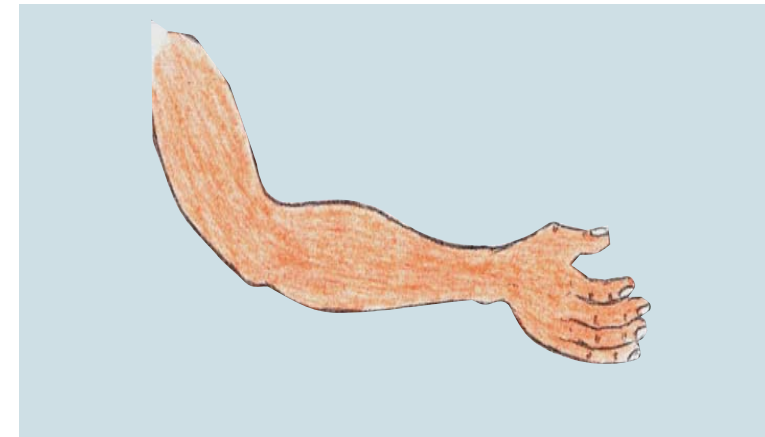
***Mwekûrû ûyû n'akwera mwere
agîthethagîrûa i ruuo***

Ruuo iru rûgûkamata maûngû îndî mpîndî ikagwa nthugaani.

4. Kûthithia matarû

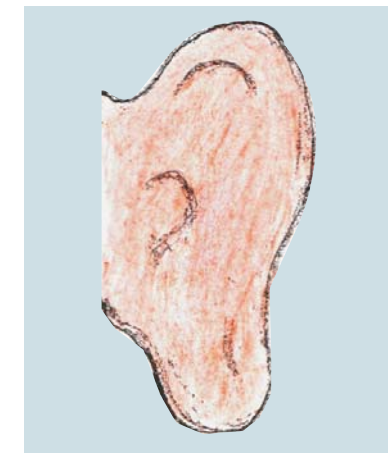

Ruuo i rûthethagîrûa îtarû kûthi na mpwi

Njara

Njara îgwîkîrîtwê i mûgûûta.
Mûgûûta i gacuncî kamwe ka mwîrî kara
gatûteethagîrûa kûmenya gîntû twakîringithia.

Gûtû

Gûkû i gûtû.
Gûtû i gacuncî kamwe ka mwîrî.
Gûtû gûtûteethagîrûa kwîgua kayû.

B. Kwathûrana into mwanya mwanya tûgîtûmagîra tûcuncî twa mwîrî

Ngûgî ya kûruta

- (i) Kwinga meetho na mwana kwathûrana into mwanya mwanya gûkûrûkîira kûnunkîira na kûgweta rîitwa.
- (ii) Gûcûna into mwanya mwanya ta:
ûthithi, cukaarî, cumbî, îrimû, îcuunkwa, ndigû, mûthûûnka.

Gûcûna into mwanya mwanya ûgîtûmagîra rûrîme

kaana gaka
karîcûna
cukaarî

kaana gaka
karîcûna
ûthithi

kaana gaka
karîcûna
îcunkwa

- (a) Kûriingithia/gwataata gîintû na kûgweta bûra gîkari.
Into bimwe i biinyu, bira biingî i biteenderu,
bimwe birî makoonde na biingî i biûmo.

6. Kwînyaangia irio mîndaani

Ino i mpempe na mwere bimamîitue i ruuo

B. Mîtûmîkîre ya ruuo rûkûthi

1. Kûnyaaria nguo

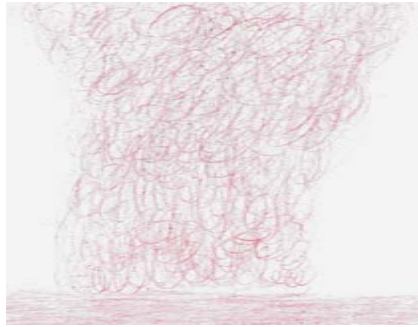

2. Kûbîithia maûngo

Mama i maûngo makûbea matethereetue i ruuo

3. Kûburûûkia mûthetu ûra mûregeru

Ruuo rûburûkîtie rûgûnkû rwa tîiri

4. Gûkamata into

Ruuo irûtethagîrîa mwanki kûbîithia nyaki na mpwî

5. Kuunaanga mîti

Îno i mîti yunangîitwe i ruuo

(b) Kwathûrana gîntû kîinene na kîniini, kîraaya na gîikubî, na kûgweta mariîtwa ma into mwanya mwanya booneerua.

Ngûgî ya kûruta

- (a) Mwana aingîite meetho agwete ara mwario wa gîintû ûkuuma.
- (b) Mwana egeenke mîario ya nyamû ta:
ng'ombe, kurû, mbaka, mbûri, îng'ooi, ngûkû,
bara baangî bagwete nyamû îra yaragia ûgu.

Biûria

1. Nyiûrû n'ya _____. (gûcama, kûnunkîra)
2. Tûtûmagîra _____ kwîgua. (matû, meetho)
3. Tûmenyaga gîintû i gîitenderu kana ti gîteenderu tûgîtûmagîra _____. (njara, nyiûrû)
4. Twonaga gîintû na _____. (kanyua, meetho)
5. _____ rûtûtethagîrîa kûmenya mûcamo wa gîintû. (riitho, rûrîme)

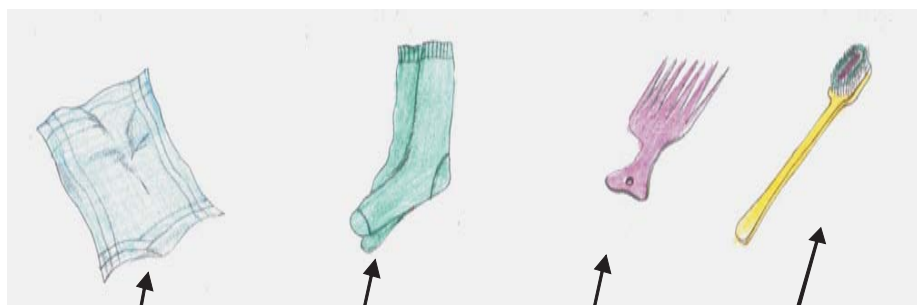
GÎCUNCÎ KÎA BIÎRÎ - Ûgima bwa mwîrî

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Ûtheru

A. Into bia ûtheru na mîtûmîre yabio

Kwambûria

I tûtûmagîra into mwanya mwanya kûmenyeera mîîrî yetû ta: gatambaa ga kûmira, cogici, mûcaaki wa kûgûra, gîcanûri kana gîkuri.

gîtambaa gîa
kûmira

cogici

gîcanûri

mûraci wa
magego

B. Kûtheria iraci ndeeni na nja

Iraci i bibatîrue kwîthirwa birî bitheru.

Marataati, mataame, na tîîri i biîkagîra kîraci rûko.

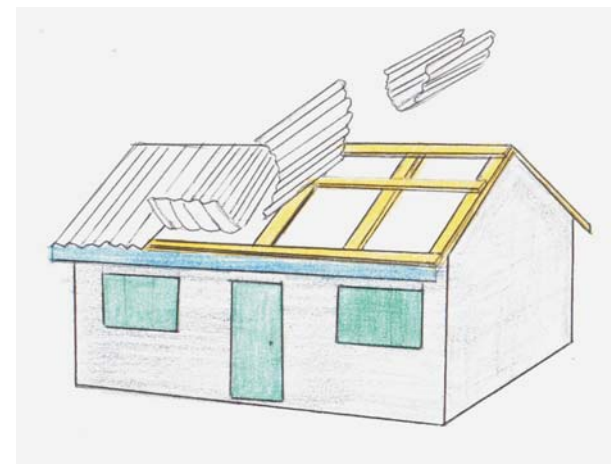
I tûbatîrue gûciaata na kûthaambia iraci bietû ndeni na nja. I tûbatîrue gûciata nja ya iraci bwega na tûkeethîrania matî tûkagera kîrinyaani na kûmabîithia.

GÎCUNCÎ GÎA ÎKÛMI: Mîkarîre ya into

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Ruuo rûkûthi/kîbubani

A. Maumithio ma ruuo rûkûthi

1. Kwimbûra nyomba

Îno i nyomba yimbûrîitwe i ruuo

2. Kûkûûra mîtî

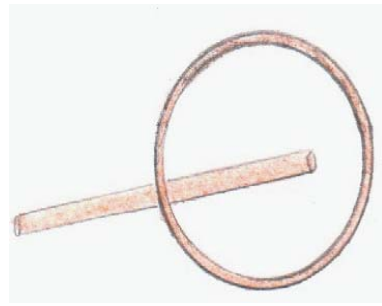
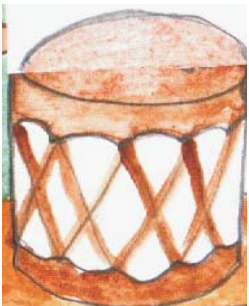

Îno i mîtî îkûûrîitwe i ruuo

Into bira bireetaga kayû na njîra ya kûringaringa
i ta: nkûûtha, karîng'arîng'a, mûcûûba, na mûkebe.

Biûria

1. Gweta mariîtwa ma mbica ino.

C. Mûtûmîre gwa boro

Boro birî gîtûmi mûno.

I birigagîria gûtaamba kwa rûko.

Rûko i rûreetaga mîrimo.

(i) Kîoro kîa rûûyî

Twathi gwîtethia tûbatîrue kûrekia kîoro nyûngûûni.

I tûbatîrue kûriinga rûûyî twarîkia.

Kîoro i kîthaambagua na rûûyî na cabuni na ndaawa
ya kîoro.

Gîkî i kîoro kîa rûûyî

(ii) Kîoro kîa îrinya

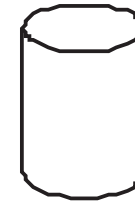
Twathi gwîteethia, tûbatîrue kûrekia kîoro karinyaani ga kîoro kongwa.

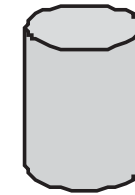
*Gîkî i kîoro kîa îrinya.
Kînjîitwe nthî mûthetuuni*

B: Kûruta kayû na njîra ya kûringaringa

1. Tûmîra gatî kûringaringa gakebe kaatheri.
2. Thikîiria kayû.
3. Îkîra rûûyî gakebeeni îndî. Ringaringa kaîrî na gatî.
4. Thikîiria kayû.

gakebe kaatheri

gakebe karî na rûûyî

5. Yûkia nkûûtha cîîrî, î nene na î niini.
6. Tûmîra gatî kûringaringa nkûûtha inu.

nkûûtha î nene

nkûûtha î niini

7. Thikîiria.
 8. Nûkwîgua mûkûûrani wa tûyû twacio?
 9. N'îrîkû îkûruta kayû karaaya na n'îrîkû îkûruta kayû ka nthî?
- Nkûûtha î nene îrutaga kayû ka nthî.
Nkûûtha î niini îrutaga kayû karaaya.

(ii) Kayû

Kayû kegwîkaga rîra into: biainainua, biaringithania, kana biaringaringwa.

A. Kûruta kayû na njîra ya gûkura ngita, wandîîndî, ûta na baanda.

1. Yûkia kamûtî karî na mpang'a. Ogeera rûwaya kana mûbanda na witie bwega.
2. Kura ndaba ndaba ndaba. N'aata ûkwîgua kayû gakari?

ngita

Biûria

Gweta into bitaano bira birutaga kayû na njîra ya gûkûra.

- a. _____, b. _____, c. _____,
d. _____, e. _____

GÎCUNCÎ KÎA BITHATÛ: Imera na mîtî

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Kuuma kwa mbeû

A. Kwanda

Kwambîîria

Kûthika mpîîndî îrinyaani i ku twîtaga kwanda. Mpîîndî yaurîrwa i mbura kana yeekîrwa rûûyî, yuumaga îgatuîka kîmera.

Ûyû i baaba.

Baaba n'akwanda mbeû mûndaani wetû.

Mbura îkuura, mbeû n'îraumire.

Gîkî i kîmera kîra kiumîite kîrî mbeû îra baaba aandire mûndaani. Kîmera gîkî i gîa mpempe.

Gweta mbeû ira twandaga mûndaani.

Twandaga mbeû ta: Mwere, mpempe, ndengû, nthoroko, mûnya, ûgîmbî, na ûkubu.

Ngûgî ya kûruta

1. Kwanda mbeû mûkebeenî ûrî na baamba na rûûyî.
2. Kûrûtha kamûnda nyuma ya kîraci na kwanda mbeû na gûtûûragîria rûûyî.
3. Kûraithîra mîgarûkîre ya mbeû ntugû wa ntugû. Raithîra mbeû î kauma na ntugû i gana.

B. Êmenyeeri bwa imera

Mpîindî ciarîkia kuuma i ciendaga kûmenyeerwa.

Twaûmba kûmenyeera na njîra ta ino: gwîtuûrîria rûûyî, kûrîmîra, gwîkîra thaamu na kwirigîra.

Mbeû ira twandaga i cumanagîria na imera biingî bira biteendekanaga mûndaani.

Imera bira biteendekanaga mundaani biîtagwa îria.

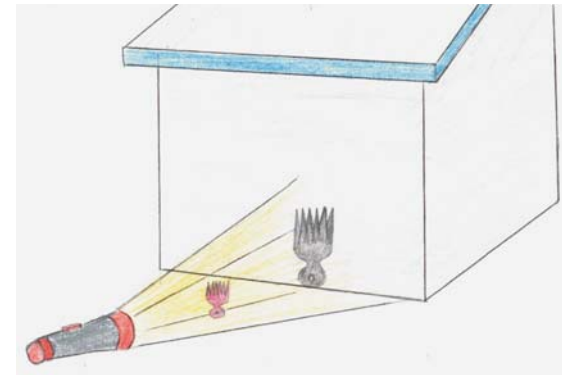
Îria i ka rîkûûragwa keenda imera bira twandîite bikûra bwega. Gûkûûra îria mundaani i ku twîtaga kûrîma.

A. Kûrûtha kîrundu

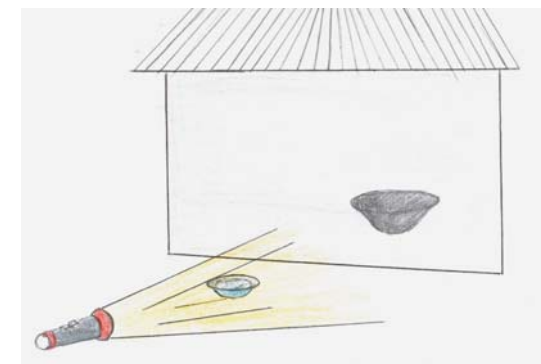
Mûrîka into mwanya mwanya ta: muntû, mûcûûba, gîcanûri, îbuku, na gîkombe.

Bionthe i bikwonania kîrundu?

Biûria

1. Gîkî i kîrundu kîa _____. (njara, gîcanûri)

2. Gîkî i kîrundu kîa _____. (thaani, mûcuba)
3. Kîrundu kîonekanaga rîra gîntû kîrî ____ werû. (mbere ya, nyuma ya)
4. Kîrundu kîonekaga kîrî kîraya _____. (rûkîrî, karî ngûgû)

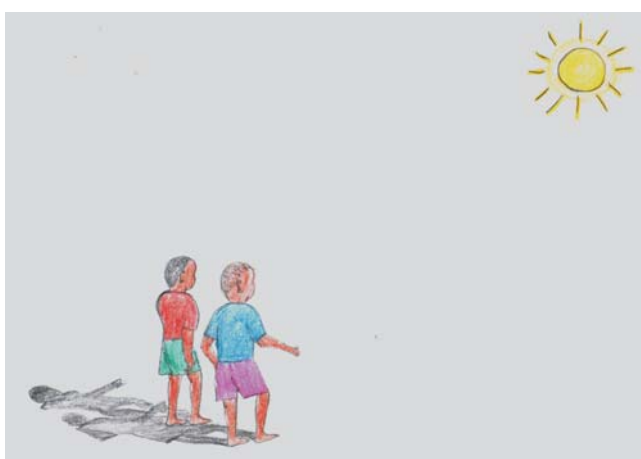
GÎCUNCÎ GÎA KEENDA: Inya

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Werû

(i) Werû

Kwambîiria

Rîra werû bwaithwa i gîntû, kîrundu i kîonekaga.

Irundu bia twana rûkîrî

Cûûbani mbica ino. Kîra mbica îrî na kîrundu kîayo. Kîrundu kîithagîrwa kîrî rûteere rûmwe rûra werû bûrî bûrigîirie.

Gûtarî na werû gûtirî kîrundu. Kîrundu kîonekanaga naara werû bwerekerete.

Uma nja. Rûngama. I mbi ûkwona akubî naagwe? Kîrundu gîakû kîri rûteere rûrîkû?

Muntû akîrîmîra imera

Muntû agîtûûrîria imera rûûyî

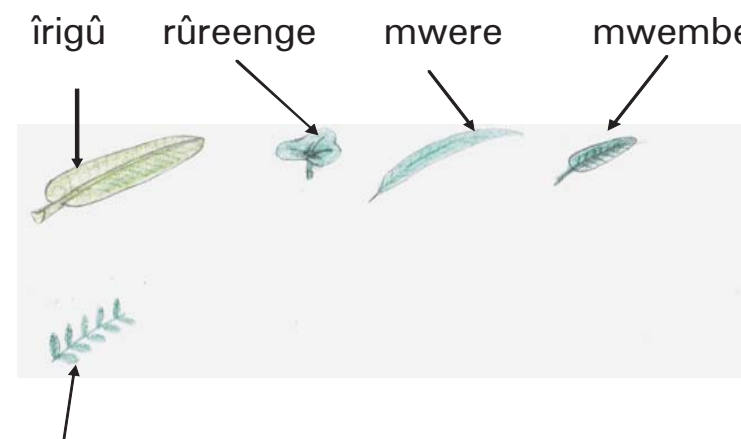
C. Mîtheemba ya mathaangû

Imera birî mathaangû mwanya mwanya.

Kûrî maaramu, kûrî maacege, maakubî, maraaya, maamatu, maûthû, matenderu na mangî marî rwamba.

Ngûgî ya kûruta

Rete mathangû ma mîtî mwanya mwanya kîraciini ta:

mûkîrîcia

1. Mathaangû i ma raangi î rîkû? (i ngiriini)

2. Raitha mûgana wa îthaangû
3. Raitha mûkariî wa îthaangû
4. Gweta mathaangû marî na rwamba na mara matarî na mara matenderu na ûbaanganie mûrabaani.

Mathaangû	Marî rwamba	Maatenderu
Rûreenge	✓	

Mathaangû mamwe i magaanie na mara maangî i magwateene.

Kîmera	Maraaya/ macege	maaramu	maniini

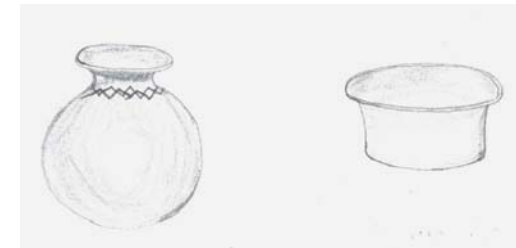
Biûria

1. Imera biumaga kîrî _____. (marao, mpîindî)
2. _____ n'imeru bira tûkûûraga. (îria, mpempe)
3. Gweta imera bira birî mathaangû maaramu.
4. Gweta raangi ya mathaangû.
5. Gweta imera bira birî mathaangû magaanie.

4. Kûthaambia into bia kûrugîra

karaî ka mîgaate

nyûûngû

cûûria

Bibi n'into bia kûruga nabio. Tûthaambagia into bia kûruga nabio mbere na nyuma ya kûbitûmîra.

Nyûûngû

Nyûûngû î thaambagua na kîandûri.

Cûûria

Cûûria î thaambagua na waya kana mûthaanga.

Karaî ka mîgaate

Karaî ka mîgaate kathaambagua na waya.

Ngûgî ya kûruta

Kûthaambia into bia kûrîra na kûnywîra.

3. Kûthaambia into bia kûrîira

Mbica cia into bia kûrîira na kûnywîra

Tûthaambagia into bia kûrîira na kûnywîra mbere ya wîkîra irio na nyuma ya kûbitûmîra.

Tûthaambagia na: rûûyî, mûraci na cabuni.

Gîkuru kîthaambagua na nîira ya kûthuka na rûûyî na nthûngû cia maiga rîrû gîgateerwa.

Biûria

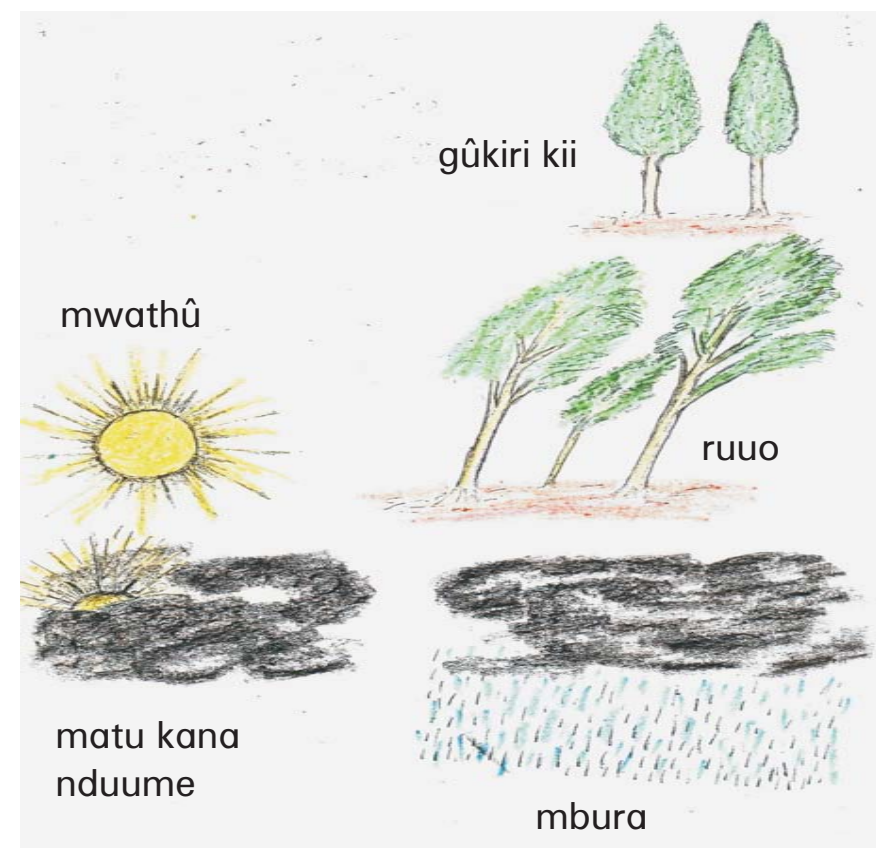
1. Gweta into bithatû bia kûnywîra.
2. Gweta into biîrî bia kûrîira.
3. Coora na gwandîke riîtwa rîa gîntû kîmwe gîa kûrîira na kîmwe gîa kûnywîra.

GÎCUNCÎ KÎA BINA: Mîgarûkîre ya ntugû

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Ndwano cia mîgarûkîre ya ntugû

Kwambîiria

Nwa kwî thîrwe kûrî na mîgarûkîre mwanya mwanya ntugû îmwê. N'wa kwîthîrwe kûrî na mwathû, matu, ruuo, mbura, kana gûkiri kii.

Mbica ino irîonania mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû

Ngûgî ya kûruta

1. Uga maumîiro ma mîgarûkîre ya ntugû îgûrû rîa wîkîra nguo.
2. Coora mbano/mbica cia kwonania Mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû.

Rîra kûrî na mbura twîkagîra nguo i ndito ta: magooti, kabuuti, burana, njaketi, gûkamata mwaburî, na wîkîra iraatû bia makobokobo bira bitathuukua i rûûyî.

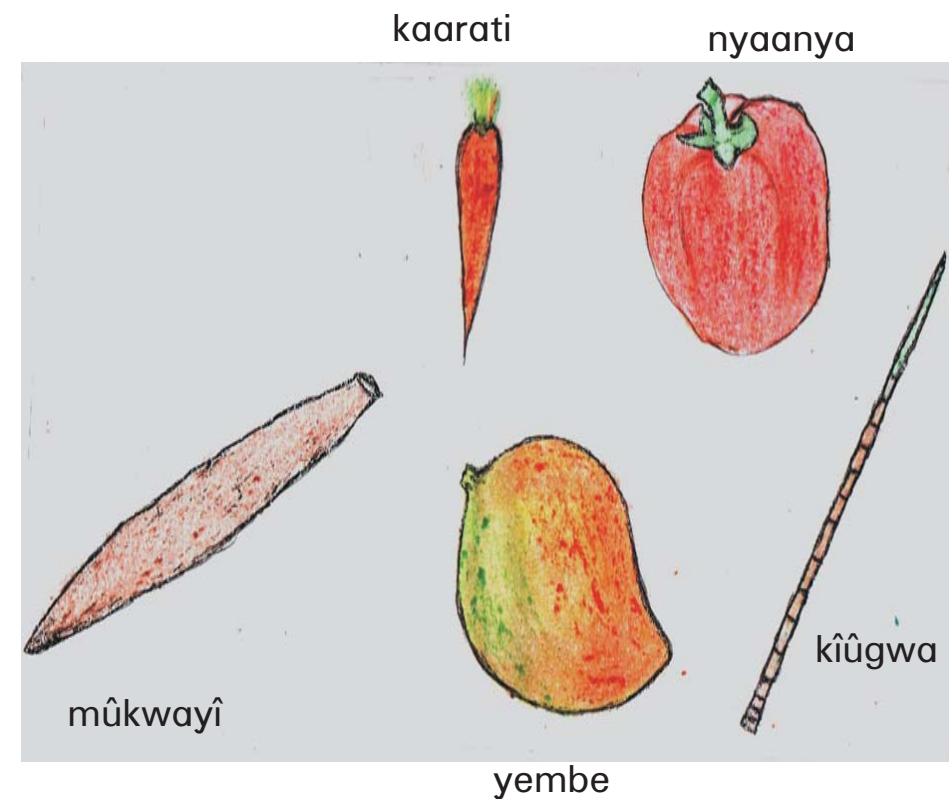

***Murutwa arî na mwaburî, burana,
na makobokobo gûkiuraga***

2. Kûthaambia irio bitarî biruge

Tûbatîîrue kûthaambia irio bira birîiyagwa bitarî biruge na kûthaambia irio mbere tûruga.

Irio bira birîiyagwa bitarî biruge na bibatîîrue kûthaambua i ta: kaarati, meembe, macunkwa, mîkwayî, nyaanya, na bingî biingi.

Itûbatîîrue kûthaambia irio mbere tûruga kana mbere ya gûkia kana kûthia. I tûbatîîrue kûthaambia into bia kûrîra, kûnywîra, na bia kûrugîra.

Aana bakîgitaanga nyani barîikia kûthaamba njara

Nyani ithambagua mbere itirakerwa kana kûgiitangwa.

I bwega kûthaamba njara mbere ya: kûrîa, gwauma, kîorooni, gwauma kûthekania, na gwarîkia kûrîa.

Biûria

1. Tûthaambaga njara mbere ya gûtonga_____. (irio, mûbiira, mabuku)
- 2 Nyani ithambagua _____ ya gûkera kana kûgitanga. (mbere, nyuma)

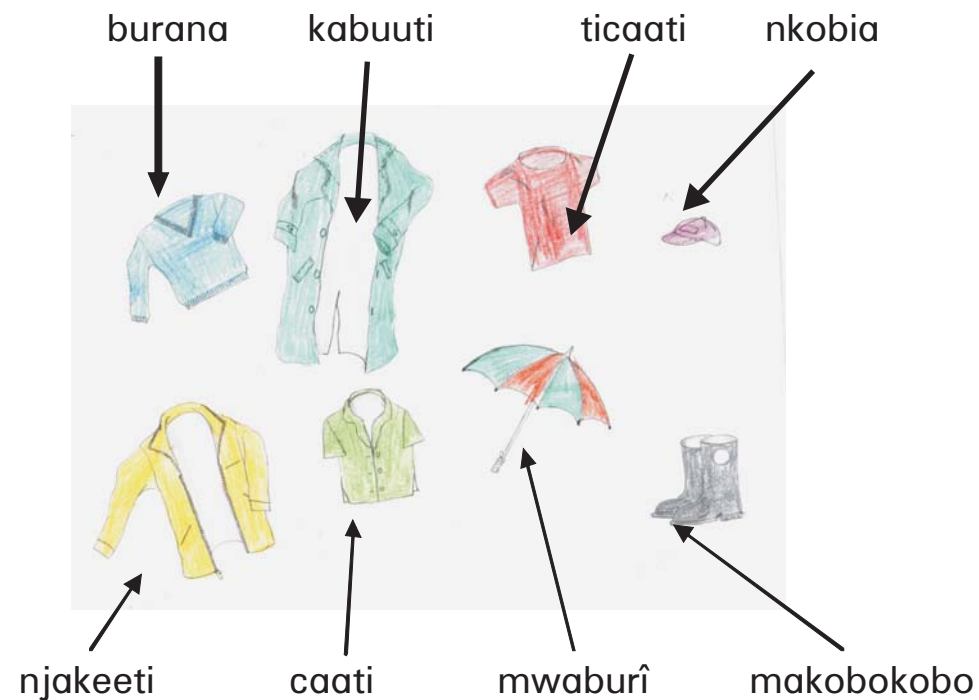
Gwîkîra nkobia rîra kûrî na mpio kana mwathû

Rîra kûrî na mwathû twîkagîra nguo i mbûthû ta: kaburana kana beciti, mburaûci, reco, kamici, curuarî ya kîbande, nguo itarî na njara i ndaaya, nkobia na iraatû bitarî bia nkunîkanio.

Muntû wa baîrî eekîrîte nkobia n'ûntû kûrî na mwathû mûno.

Ngûgî ya kûruta

- (a) Raitha mbica ya mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû.
- (b) Gweta nguo mwanya mwanya ira ciîkagîrwa rîra kûrî na: mpio, mbura, na mwathû.

Nguo na into bira tûtûmagîra rîra kûrî na mpio, ntaga, mwathû kana mbura.

GÎCUNCÎ KÎA BINAANA

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Irio

Kwambîiria

Irio bira tûrîiyaga bibatîrue kwîthîrwa birî bitheru na bîlkîrîtwe intooni bitheru bia kûrîra.

Kîthoomooni gîkî tûkathooma bûra tûûmba kûmenyeera irio kî ûtheru.

A. Ûmenyeeri bwa irio

1. kûthaamba njara

Tûbatîrue kûthaamba njara cietû mbere ya gûtonga irio.

Aana bakîthaamba njara mbere ya gûtonga irio

Kûmantia ntaga

1. Kuungania mûthetu na rûûyî.
2. Kûmantia ntaga na mîûmbîre mwanya mwanya.

Kûûmba twinto na ntaga

1. Kurugania mûthetu.
2. Mwarimû akabûgaania tûkundi tûganoona.
3. Bûkaûmba twinto ta: tûnyamû, twana, tûûngû, tûkoombe na ntemwa.

Biûria

1. Tûûmbaga tûgîtûmagîra mûthetu _____.
(û mûûmo, wa ntaga)
2. Mbere ya kûûmba tunganagia mûthetu na _____.
(îria, rûûyî)
3. Twarîikia kûûmba tûthambaga ntaga tûgîtûmagîra na _____.
(mûthetu, rûûyî)

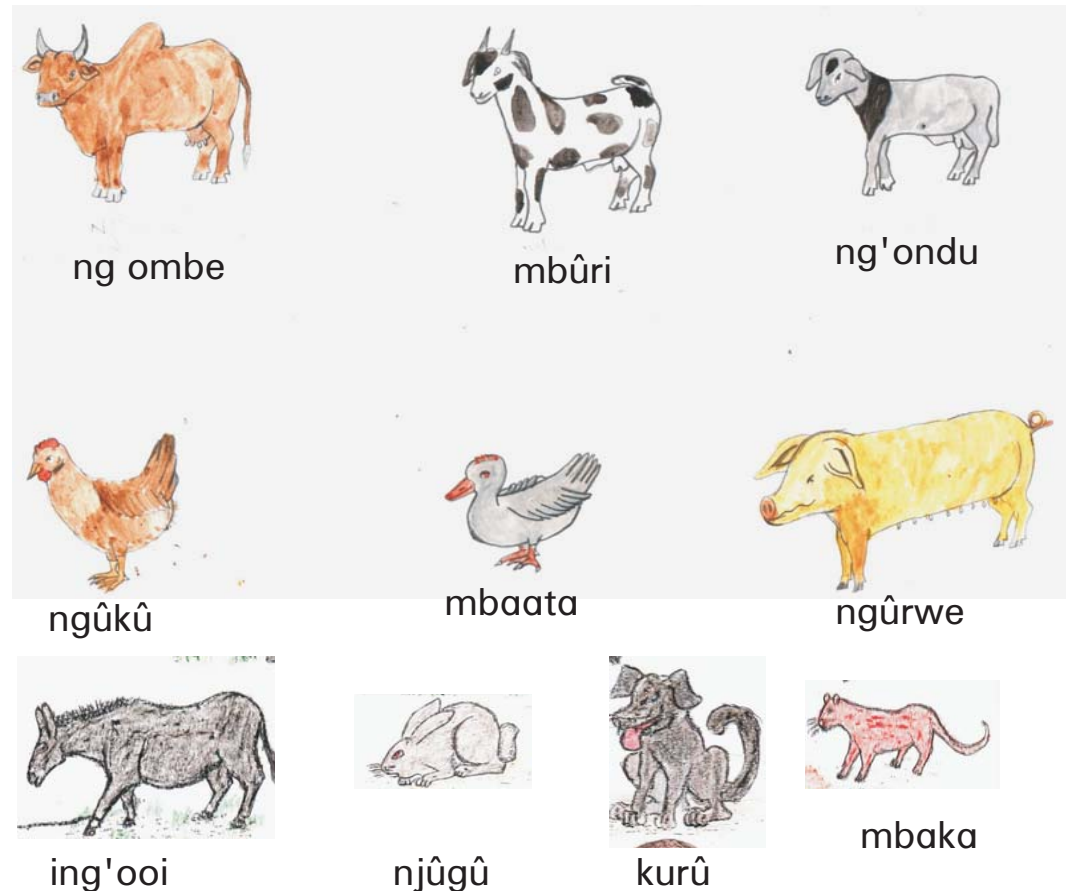
GÎCUNCÎ KÎA BITAANO

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Nyamû

Kwambîiria

Kûrî na nyamû mwanya mwanya ira cionekaga mûcîi na ira cionekaga kîthakaani. Kûrî nyamû ireetaga ûteethio na ira ingî ikathûûkia.

A. Nyamû ira ikaraga mûcîi

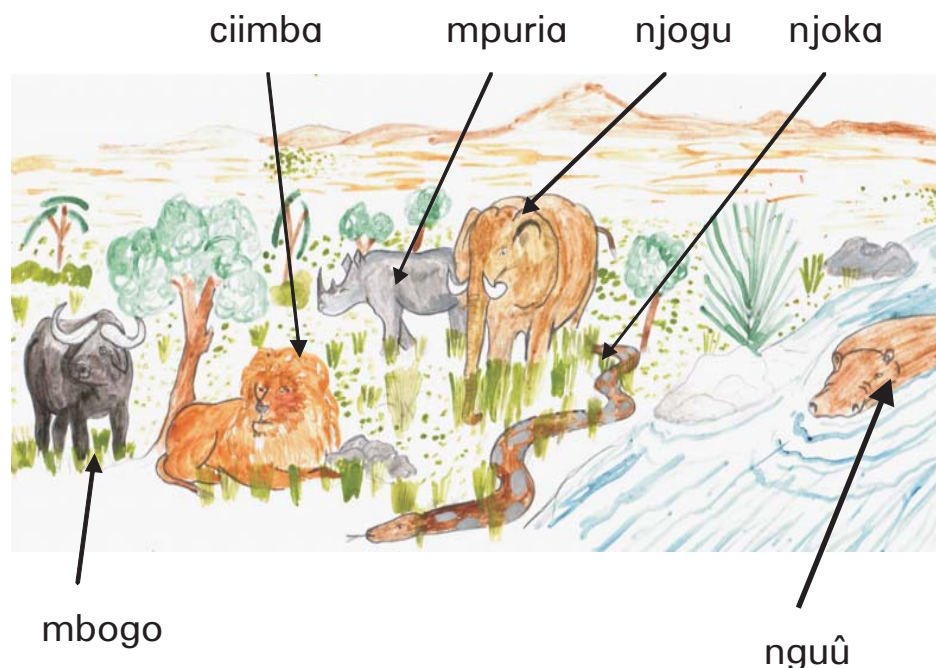
Ino i nyamû imwe cia ira tûkaraga nacio mûcîi

Nyamû ira tûkaraga nacio mûciî i ta: ng'ombe, kurû, mbûri, ng'ondû, îng'ooi, ngûrwe, nkamîira, mbaka, mbaata, ngûkû, njûgû, mbaraathi.

Gweta nyamû cingî cia mûciî ira wiyî.

B. Nyamû cia kîthaka

Nyamû ira ikaraga kîthakaani i ta: mbogo, njogu, king'ang'i, nguû, makûyû, îrûbûi, ngîrî, njoka, cimba, nyoni, magûna, nthang'a, nyaga, ntwîga, nduru, mûrûngûûru, mbea, nceege, mpuria, ciimba, na ciingî. Gweta nyamû cingî cia kîthaka ira wiyî.

GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA

KÎONGIO GÎA KÎTHOOMO: Mûthetu

Kwambîiria

Mûthetu n'ûtûmagîrwa na njîra mwanya mwanya. Kîthoomooni gîkî tûkoona bûra mûthetu ûtûmagîrwa ta kûûmba twinto mwanya mwanya.

Kûûmba na mûthetu

- Kwiriitha mûthetu û mûriinde kana ntaga.
- Kûmantia ntaga.
- Kûûmba twinto na ntaga.

Ngûgî ya kûruta

Kwiriitha mûthetu û mûriinde kana ntaga.

1. Taa rûûyî na gwakûre mûthetu.
2. Urugania mûthetu na rûûyî.
3. Iriitha miriithû ya ûraaya mwanya mwanya.
4. Koombia na ûthiorie miriithû yaku bûra ûkwenda.

Biûria

1. Coora kîra wairiitha.
2. _____ yunganagua na _____ kûrûtha ntaga.

Wikîra rûûyî rwa mûkunu njaagiini

Kwîirikania

Kwathûrana rûûyî na mûthetu ûgîtûmagîra njîra înu îrî agu îgûrû gwîtagwa **gûkeemba**.

Biûria

1. Rîra tûgûkeemba rûûyî rwa mûkunu tûtûmagîra _____, _____, na _____.
2. Kwathûrana rûûyî na mûthetu gwîtagwa _____.

îgûna

nduru

mbiti

Nyamu cia kîthaka

C. Nyamû ira irî ûteethio

Nyamû ino itûteethagia na njîra mwanya mwanya.

Ng'ombe na mbûri - itweyaga nyama, thaamu, rûûo, na îria.

Ng'ondû - îtweyaga nyama, thaamu, rûûo.

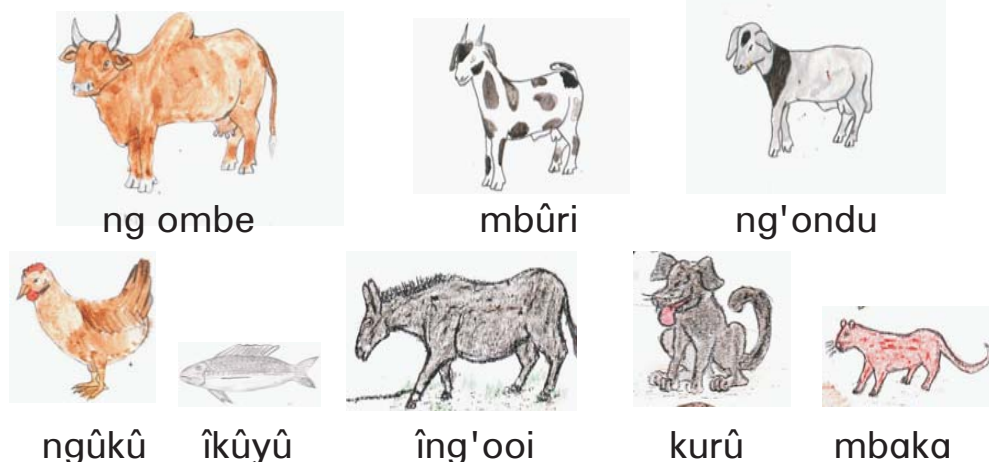
Ngûkû - îtweyaga makome, nyama na mbwî.

Îng'oi - irîtûkamatagîra mîrigo.

Mbaka - n'îrîiyaga mbea.

Kurû - n'îkaragia mucîi.

Îkûyû - i rîtweyaga nyama.

D. Nyamû ira ithûûkagia

Ino i nyamû ira ithûûkagia na njîra mwanya mwanya: njoka, nthang'a, rwagî, îgûna, mbea, mûthwa, nduru, rwenge, nkûba, na ingî i nyingî.

Bûra nyamû ino ithûûkagia nabu

Mbea – îtûraga nkunia marumu, na kûrîa nguo.

Rwagî - rûtûgwatithagia mareeria.

Îgûna/Nthang'a - kwînyangia irio mûndaani.

Nkûba - îrûmaga na îkareteera nyamû mîrîmo.

Njoka - îrûmaga antû na nyamû cietû igakua.

Ngûgî ya kûruta

1. Gweta nyamû mwanya mwanya cia mûciî.
2. Coora imwe cia nyamû ino cia mûciî, na cia kîthaka.
3. Gweta moteethio mamwe ma nyamû ino.
4. Gweta mamwe ma mathûûkia macio.

GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Rûûyî

Kwambîiria

Rûûyi rûrî gîtûmi mûno ûtûûrooni bwa antû, mîtî na nyamû.

Kwathûrana rûûyî rwa mûkunu ûgîtûmagîra gîtambaa kîyerû na kîrî kîîtheru

Into bira bikwendekana i:

- (a) rûûyî rwa mûkunu
- (b) gîtambaa kîyerû na kîrî kîîtheru
- (c) njaagi, rûrigi/kamûbaanda, na ngiraci.

Ngûgî ya kûruta

- (a) Îkîra rûûyî rwa mûkunu njaagiini.
- (b) Ogeera gîtambaa kîîtheru ngiraciini na rûrigi.
- (c) Onoria rûûyî rwa mûkunu îgûrû rîa gîtambaa kîra kîogereetwe ngiraciini.

Cûûba rûûyî rûra rûrî ngiraciini. I rûkeembu?

Gûku i kwathûrana mûthetu na rûûyî.